

РЕЦЕНЗІЇ

СЛОВАЦЬКИЙ ПОТЯГ ДО УКРАЇНСЬКОЇ НЕОЛОГІЇ

Рецензія на монографію **J. Kredátusovej**
«*Ukrajinská neológia a obnovovacie procesy v ukrajinskej lexike*»
(Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2014. – 253 s.)

Україністика як сукупність наук, які вивчають мову, літературу й культуру українського народу, активно розвивається в провідних університетах сучасних слов'янських країн: у Польщі, Чехії, Словаччині, Болгарії, Сербії, Хорватії. Наукові дослідження західно- та південнослов'янських україністів мають переважно зіставний характер, але останнім часом актуалізовано україністичні розвідки, які є не менш цікавими й цінними не лише для зарубіжних філологів, а й для всіх славістів. Так, кафедра україністики Інституту україністики та середньоєвропейських студій Пряшівського університету в Пряшеві, єдина україністична кафедра в усій Словаччині, є потужним осередком вивчення й розвитку української мови, літератури, культури поза межами України. Завдяки невтомній науковій діяльності викладачів цієї кафедри дослідження української мови на теренах Східної Словаччини стало систематичним і поглибленим, у результаті чого сформовано словацьку україністику як наукову славістичну галузь. Яскравим доказом цього є наукові праці відомої словацької україністки Ярмили Кредатусової, у науковому доробку якої вже чимало праць з контрастивної українсько-словацької й російсько-українсько-словацької лексикології («Контрастивна лексикологія для перекладачів (русистів й україністів)», «Нова субстантивна лексика в українсько-словацькому аспекті»), з теорії та практики перекладу («Послідовний переклад (для україністів)», «Науковий переклад у практиці»).

Монографію Я. Кредатусової «*Українська неологія та оновлювальні процеси в українській лексиці*» спрямовано на вивчення лексико-семантичної підсистеми сучасної української літературної мови, зокрема її динаміки й інноваційних процесів, адже синхронний вплив

зовнішніх і внутрішніх чинників зумовив бурхливі зміни в лексиці та словотворенні й призвів до появи нової галузі лексикології – неології. Дослідження причин і форм змін у лексичному складі української мови, безперечно, сьогодні належать до важливих проблем лінгвістичної науки не лише в Україні, а й за її межами, тому інноваційні процеси в лексиці є об'єктом постійної уваги науковців.

У рецензованій монографії детально і послідовно описано зародження й розвиток української неології як окремого напрямку сучасних лінгвістичних досліджень. Авторка зазначає, що колосальна неологізація на зламі століть сприяє активній фіксації дослідниками нових слів у мові, але водночас є і проблемою щодо теоретичного усвідомлення поняття неологізм. Ґрунтовним у монографії Я. Кредатусової є аналіз цілої низки дискусійних в українській лексикології питань, зокрема поняття неологізму, його співвіднесеності з оказіоналізмом, ознак і типології цих явищ тощо. На думку дослідниці, найбільш уживаним в українському мовознавстві є термін неологізм, хоча він досі не має точної й однозначної дефініції. На сьогодні існує шість підходів до визначення неологізму як мовної одиниці: стилістичний, психолінгвістичний, лексикографічний, денотативний, структурний, конкретно-історичний, але, за спостереженнями дослідниці, у сучасних українському, російському й англійському мовознавстві домінує структурно-семантичний принцип його визначення. Проте, на переконання Я. Кредатусової, цей принцип для розуміння нових мовних одиниць є сьогодні недостатнім, адже неологізм не лише мовне, а й культурне явище. Будь-яка мовна інновація є результатом діяльності її творця, тобто носія й користувача мови, і тому неологізм є концептуальним за своєю суттю: він відбиває статус тієї когнітивної структури, яка стоїть за словом і сформувалася у процесі категоризації людиною довкілля. Отже, резюмує авторка монографії, когнітивний підхід до неології перебуває сьогодні в початковій стадії формування.

Спираючись на праці визначних українських дослідників інноваційної лексики, Я. Кредатусова зосереджує увагу на суперечливих питаннях щодо понять-термінів, яких існує чимало, на позначення мовного нововведення як такого та його різновидів. Серед них такі номени, як *інновація*, *новоформа*, *неологізм*, *неолексема*, *неоморфема*, *неоформант*, *неосемантизм*, *неозапозичення*, *неографема*, у низці

яких термін *інновація* є родовим для всіх різновидів мовних нововведень. Авторка характеризує поширені в українському мовознавстві й подані в наукових працях Є. А. Карпіловської, О. А. Стишова, Д. В. Мазурик типології неологізмів і доходить висновку, що понятійний термінологічний апарат в українському мовознавстві не сформувався остаточно, тож українські лінгвісти надають перевагу «власним» термінам, зокрема тим, які вважають доречними.

Для виявлення й осмислення інноваційних процесів у сучасному українському лексиконі важливим є вивчення зовнішніх і внутрішніх чинників мовних змін, адже динаміка мови викликана соціальними й власне мовними факторами. Про взаємозалежність і постійну взаємодію екстра- та інтралінгвальних чинників у розвитку мови йдеться в працях і зарубіжних (Е. Косеріу, А. Мартіне, О. Есперсен, Д. Шмельов), і вітчизняних науковців (Л. А. Булаховський, Ю. В. Шевельов, О. С. Мельничук, В. М. Русанівський, С. В. Семчинський, В. В. Німчук, Н. Ф. Клименко, О. О. Тараненко, О. А. Стишов, Н. В. Стратулат). На їхній погляд, ці чинники є взаємозалежними й перебувають у постійній взаємодії та взаємозв'язку, впливаючи на існування й розвиток мови. Серед зовнішніх чинників дослідники передусім на сучасному етапі розвитку європейських мов у цілому й української зокрема відзначають процеси глобалізації у фінансово-економічній, політичній, інформаційній сферах суспільного життя. До зовнішніх, позамовних, чинників, що стимулюють загальний поступальний розвиток мови, відносять міжмовні контакти, які зумовлюють запозичення слів і виразів іншомовного походження, сприяють розширенню словотвірних можливостей мови. Значна роль у розвитку лексичного складу належить також і психологічним чинникам, які породжують прагнення передавати свої думки за допомогою нових, яскравих, неординарних засобів вираження тощо. Дослідниця Я. Кредатусова, ознайомившись з працями українських науковців, у яких ідеться про зовнішні чинники впливу на лексичну систему української мови, називає одинадцять екстралінгвальних факторів, які спричиняють ці зміни.

Крім позалінгвістичних чинників, мовний розвиток підпорядковано внутрішнім законам, на яких також акцентує свою увагу науковець. Важливим внутрішнім стимулом розвитку лексико-семантичної

системи є «закон мовної економії» та закон, на підставі якого відбувається відбір найбільш раціональних для спілкування мовних засобів. Розширення словника української мови з огляду на дію цих законів є закономірним процесом, який досить активно стимулює розвиток мовної системи. У результаті цього з'являються новоутворені складні слова – абрєвіатури, юкстапозити, композити, що є зручними й ефективними засобами номінації. Динамічна сутність мови підпорядкована й основному закону діалектики: своєрідній боротьбі протилежностей, що спричиняє мовні зміни й визначає її саморозвиток, тому рушійною силою лінгвальних змін є дія мовних антиномій: закон асиметричного дуалізму мовного знака (означувач прагне отримати нові значення, а означуване – нові засоби свого вираження), антиномія узусу й можливостей мовної системи (узус обмежує використання мовних одиниць та їх сполучуваності, а потреби мовленнєвого вживання примушують постійно розривати ланцюг цих обмежень, використовуючи можливості, закладені в мовній системі), антиномія двох функцій мови: інформаційної та експресивної (протириччя між прагненням до регулярності, однотипності одиниць, з одного боку, та до їх експресивного виділення – з іншого).

На схвалення заслуговують описані Я. Кредатусовою інноваційні процеси в лексиці сучасної української мови, які досліджено в межах загальних взаємозалежних, але різноспрямованих тенденцій розвитку мов, а саме: інтернаціоналізація (глобалізація) – націоналізація (етнізація), інтелектуалізація (спеціалізація, професіоналізація) – демократизація (лібералізація, субстандартизація, вульгаризація), активізація – пасивізація.

Поява нових мовних одиниць, які поповнюють і збагачують лексичний склад української мови, відбувається через різні процеси. Інновації в мові з'являються на базі наявних словесних знаків і в процесі деривації, і внаслідок формування нових значень уживаних у мові слів. У монографії авторка звертається до аналізу дериваційних і семантичних неологізмів, оскільки вони становлять основний масив лексичних інновацій, підкреслюючи, що саме дериваційні неологізми (лексичні одиниці, що утворилися на основі власних і запозичених ресурсів мови за допомогою засобів словотворення) відіграють ключову роль у поповненні й розширенні словникового складу

української мови. Оскільки специфіка словотвірних процесів перебуває в безпосередньому зв'язку з лексико-граматичною класифікацією слів, у рецензованій науковій праці явище дериваційної неологізації розглянуто в межах лексико-граматичних класів слів, виявлено продуктивні словотвірні типи, а також конкретні словотворчі форманти, за допомогою яких утворюють іменники, прикметники, прислівники тощо. Аналіз інноваційних семантичних утворень дав можливість дослідниці визначити основні процеси зміни значень слів, якими є метафоризація (60 %), термінологізація (25 %) та детермінологізація (15 %). Оскільки праця Я. Кредатусової розрахована переважно на словацьку аудиторію, то, зрозуміло, що авторка вживає властиву для словацьких лінгвістів термінологію. Водночас вона знайомить читачів із поширеними в українському мовознавстві словотвірними термінами, наприклад лексико-семантичний спосіб творення слів тощо.

На високу оцінку заслуговує *третій розділ монографії «Нова українська лексика порівняно зі словацькою»*, у якому подано стан вивчення неолексики в словацькому мовознавстві, а також у контрастивному плані проаналізовано нові абстрактні назви, аббревіатури, назви осіб, фемінитиви, найменування, утворені за допомогою іномовних префіксів і префіксоїдів, неосемантизми в українській і словацькій мовах. Авторка Я. Кредатусова виявляє спільне й відмінне в словотвірних способах і моделях, у використанні словотворчих формантів, визначає ступінь їх продуктивності, сферу функціонування в зіставляваних мовах. Найбільше відмінностей дослідниця помітила в способах творення назв осіб жіночої статі й у сфері використання цих дериватів, а також у застосуванні іномовних компонентів у процесі творення неодериватів. Щодо нових фемінитивних назв лінгвіст зазначає, що словотвірний потенціал у зіставляваних мовах однаковий, проте сфера використання фемінитивів у цих мовах є різною; словотвірні способи й засоби є подібними, а відмінною виявляється сполучуваність твірних основ і суфіксів.

У праці також порушено й таку актуальну для української мови проблему, як конкурування формантів у процесі творення неодериватів. Ця проблема виявляється, по-перше, у застосуванні семантично подібних, але генетично й структурно відмінних морфем (префіксоїд *агро-* і твірна основа *сільгосп-*: *агротехніка* – *сільгосптехніка*),

по-друге, у тимчасовому співіснуванні синонімічних словотворчих суфіксів із поступовою заміною невластних власномовними українськими (*рекламщик* > *рекламник*, *завідуючий* > *завідувач*, *головнокомандуючий* > *головнокомандувач*, *плавчиха* > *плавчиня*).

Особливо цікавим і корисним для славістів є контрастивний аналіз семантичного словотворення, проведений на матеріалі двох мов. Лінгвіст Я. Кредатусова, описуючи явище розширення семантики слова в українських неосемантизмах, подає словацькі лексеми-відповідники до українських лексико-семантичних варіантів. Так, наприклад, в українській мові у слові *донор*, що відоме в значенні «людина, яка віддає свою кров для її переливання пораненим або хворим», істотно розширився значеннєвий компонент 'віддавати', поповнившись семемою 'віддавати який-небудь орган для пересадки іншій особі', а завдяки творчому пошуку працівників ЗМІ до цього значення додалося й нове, переносне – «держава, фізична або юридична особа, яка підтримує матеріально, надає гуманітарну та іншу допомогу, сприяє в чомусь». У словацькій мові, резюмує дослідниця, першому українському значенню відповідає лексема *donor*, інші, похідні, репрезентовано лексемою *darca* 'той, хто дарує'. Такий аналіз засвідчує складність семантичних відношень у лексиці споріднених мов, спричинену характером розподілу понятійного змісту.

Потрібно відзначити й добір авторкою ілюстративних матеріалів, які демонструють явище семантизації певного слова в одній мові та його відсутність в іншій. Наприклад, словацька лексема *dáždnik* «парасолька» у сполученні *bezpečnostný dáždnik* набуває значення «охорона, надана іншою державою», яке в українській мові не трапляється. У результаті проведених семантичних зіставлень Я. Кредатусова виявила наскільки, з одного боку, складною є мережа взаємної семантичної переплетеності лексичних значень української й словацької мов і, з іншого боку, наскільки своєродною є модифікація значень слів у зіставляваних мовах.

Отже, монографія словацької дослідниці Я. Кредатусової належить до низки найбільш ґрунтовних зарубіжних праць, у якій подано інноваційну лексику сучасної української мови, ретельно описано й систематизовано способи її оновлення й поповнення. Завдяки єдиній концепції опису й аналізу лексико-словотвірних інно-

вацій у цій фундаментальній праці постала панорама динаміки української лексики, а контрастивні дослідження української й словацької мов засвідчили спільне й відмінне в процесах оновлення лексикону споріднених слов'янських мов.

Ця наукова розвідка, без сумніву, прислужиться не лише викладачам української мови в Словаччині, а й словакістам в Україні, а також усім науковцям-славістам, які працюють у галузі лексикології, дериватології, граматики, стилістики.

*І. М. Шпітько, доцент кафедри загального
та слов'янського мовознавства
Дніпропетровського національного
університету імені Олеся Гончара*

Надійшла до редколегії 15.09.2015